

Áslaug B. Guttormsdóttir og Guðrún Kristinsdóttir

Fósturbarn eins og kría á steini

Reynsla barna af fóstri og skólagöngu

► Um höfunda ► Efnisorð

Börnum sem geta ekki dvalið hjá foreldrum sínum vegna erfiðra aðstæðna er jafnan komið í fóstur á einkaheimili fyrir tilstilli barnaverndarnefnda. Markmiðið er að búa barninu tíma- bundið tryggar uppeldisaðstæður eða að koma því varanlega fyrir þegar ekki þykir unnt að bæta aðstæður þess með öðrum hætti. Til fósturráðstöfunar er því einkum gripið þegar talið er að líkamlegri eða andlegri heilsu barnsins eða þroska þess sé hættu búin vegna framferðis foreldra eða vegna hegðunar barnsins.

Rannsóknir staðfesta að námsgengi fósturbarna er oft slæmt, óstöðugleiki í fóstri hefur neikvæð áhrif og samráði við börn um ákvarðanir í málum er oft áfátt. Þessi grein fjallar um rannsókn á fóstri barna og skólagöngu. Markmiðið var að athuga reynslu viðmælenda af fósturdvöl og skólagöngu, m.a. hvort þeir teldu að haft hefði verið samráð við þá um ákvarðanir. Um var að ræða viðtalsathugun með þátttöku- og barnmiðuðu sniði, þar sem reynt var að veita viðmælendum talsvert sjálfðæmi um tilhögun viðtala. Rætt var við fjóra unglinga á aldrinum 14 til 16 ára. Sumir höfðu dvalið á víxl í fóstri eða hjá foreldrum. Í niðurstöðum vöktu áföll og tíð skipti um skóla einna mesta athygli og það beindi meðal annars athygli að óstöðugleika fóstursins. Hvert barn hafði sótt 4–5 skóla. Á þeim tíma þegar rannsóknin var gerð höfðu börnin alls skipt um skóla 26 sinnum og lent í ýmsum vanda, t.d. einelti og óréttmætum ásökunum. Reynsla fósturbarnanna af skólagöngu var með ýmsu móti. Samvinna var nokkur milli skólans og barnaverndarnefndar sveitarfélagsins en samráð við börnin lítið og vinnuaðferðir virtust ekki efla þau nema að litlu leyti. Erfitt reyndist að finna börn til að ræða við og strandaði þar mest á milliliðum sem þurfa að leyfa slíkt. Rannsóknin náði til fárra og var markmiðið því ekki að alhæfa um niðurstöður. Í ljósi þeirra má þó álykta að barnaverndarnefndir og skólar þurfi, a.m.k. stundum, að skilgreina betur frumkvæði, tryggja fósturbörnum meira öryggi og treysta betur námsgengi þeirra. Þess er vænst að niðurstöðurnar geti nýst til að efla menntun fósturbarna.

► About the author ► Key words

Children's experiences of foster care and schooling

Child protection committees place children in foster care due to difficult conditions in their parental home. The goal of this measure is to safeguard children's situation and upbringing, either temporarily or permanently, when other special measures do not suffice. Foster care placements are used by child protection authorities if a child may be physically or mentally endangered by the parent's situation or by the child's own behaviour. Research generally shows poorer educational outcomes for children in foster care than for other learners. Findings also confirm that placement disruption and breakdown negatively affects children's well-being and schooling. Studies of case handling in child protection show lack of children's participation in decision making which goes against the participation principle in the United Nations Convention on the Rights of the Child.

This paper reports on a study of children's own experiences on foster care and schooling. It aimed in particular at exploring whether the children under study had been consulted and empowered by child protection and educational professionals who handled their matters. The sample was recruited through child protection authorities. Finding interviewees proved to be time consuming and complicated, mostly due to lack of assistance and because gatekeepers were reluctant to grant access. The research was conducted by using child-focused interview methods. Open questions were used to enable the children to talk freely and adjust the interviews to a certain extent. Pictures, signs and conversation cards were applied to encourage the children to participate actively in dialogues. Four foster children were interviewed; two boys and two girls, all 14-16 years of age. Questions mainly concerned well-being in foster care, albeit some were retrospective in order to contextualise the accounts.

The children stayed temporarily or permanently in foster care while attending primary school. They had earlier lived in various parts of Iceland and had to attend school geographically far away from their homes, parents and families. Their case handling was under the jurisdiction of various child protection authorities in different regions of the country. Some children moved temporarily from the foster home to the parental home and returned later to the same or another placement. The number of attended schools was a significant issue. During years of primary school each child had changed school 4 – 11 times and in total the children had attended seventeen schools. The children's experiences varied, both in temporarily and permanent foster care. For instance, one boy in permanent care, where stability and good daily care dominated, was reported as being content and comfortable, while one girl where placements were disrupted was repeatedly sexually abused. The children had learning difficulties, physical and behavioural problems, were mobbed by peers and some met with unreasonable accusations. There had been some cooperation between the schools and the child protection authorities, but none of the children were consulted which deprived them of the opportunity to influence their own situation. Those who faced problems did not obtain a spokesman who could listen and explain the reasons behind foster arrangements or other practicalities. For instance, one girl's request for a spokesman, a service to which she was entitled according to the Icelandic Child Protection Act, was repeatedly denied.

This study was based on a small sample which provided no ground for generalization and limits definite conclusions. However, the experiences of the interviewees on foster care and schooling enable deeper understanding of the issue, in particular as it is under-researched in Iceland. The findings indicate that schools should enhance safeguarding measures of children in foster care. Professionals also need to attend more carefully to educational needs of children in foster care. Furthermore, clear goals need to be introduced in regard to cooperation of educational and child protection authorities and the same is true for procedures concerning school attendance of children placed in foster care. According to this study and other research referred to in the article, these recommendations may be important preconditions for coping effectively in adult life.

Inngangur

Fóstur barna er afdrifarík ráðstöfun sem barnaverndarnefndir geta gripið til þegar slíkt er talið vera barni fyrir bestu (Barnaverndarlög nr. 80/2002). Markmiðið með fóstri barns er að búa barninu tímabundið tryggar uppeldisaðstæður eða að koma því varanlega fyrir þegar ekki þykir unnt að bæta aðstæður þess öðruvísi. Fósturráðstöfun er einkum notuð sem úrræði þegar líkamlegri eða andlegri heilsu barns eða þroska þess er hættu búin vegna framferðis foreldra eða vegna hegðunar barnsins. Rannsóknir sem taka til stórra úrtaka barna, þar sem alhæfa má um niðurstöður, staðfesta að fósturbörn standa lakar að vígi hvað varðar nám og hegðun en jafnaldrar þeirra (Berlin, Vinnerljung og Hjern, 2011; Egelund, Christensen, Jakobsen, Jensen og Olsen, 2009; Vinnerljung, Öman og Gunnarsson, 2005; Egelund o.fl., 2008; Forsman og Vinnerljung, 2012; Tordön, Vinnerljung og Axelsson, 2014). Skólaganga fósturbarna er því almennt ekki talin vera eins árangursrík og ánægjuleg og barna í foreldrahúsum. Góð menntun getur rofið víthring fátæktar, atvinnuleysis og einangrunar en slíkar aðstæður einkenna fjölskyldur fósturbarna (Berridge, 2012; Cameron o.fl., 2015; Gilligan, 2000; Lipscomb og Pears, 2011). Í ljósi þessa er mikilvægt að reynsla fósturbarna af skólagöngu sé rannsökuð á sem fjölbreyttastan hátt og unnið að þeim málum af kostgæfni.

Hið opinbera ber ábyrgð á velferð barns meðan það er í fóstri. Fóstur hefur lengi verið algengt úrræði og er því eins konar hornsteinn barnaverndarstarfs bæði hér á landi og víða erlendis (Guðrún Kristinsdóttir, 1991, 2004). Á fjórða hundrað barna eru að jafnaði í fóstri hérlendis og hefur sá fjöldi haldist stöðugur í langan tíma (Barnaverndarstofa, 2014). Fóstur er mikið inngrip í líf barns og fjölskyldu þess, og getur verið jákvætt en jafnframt valdið álagi á barnið, upprunafjölskyldu, á fósturheimilið og víðar, svo sem í skóla (Guðrún Kristinsdóttir, 2005). Þetta gefur auga leið því að fósturbarn þarf að yfirgefa upprunafjölskyldu sína, kynnast nýrri fjölskyldu, flytja á nýjan stað og aðlagast nýju umhverfi.

Greinin byggist á viðtalsrannsókn á fóstri barna og skólagöngu þeirra og var markmiðið að athuga eigin reynslu viðmælenda af þessum tveimur þáttum. Þrjú hugtök voru lögð til grundvallar, þ.e. samvinna, þátttaka og valdefling. Rannsóknin fór fram með viðtölum við fjögur grunnskólabörn. Spurningar beindust að líðan í fóstroinu og skólanum, hvort börnunum fyndist sem skóli og barnaverndarnefnd veittu þeim tækifæri til samráðs, hvort þau hefðu áhrif og hvort tekið væri tillit til skoðana þeirra. Þar sem efnið hefur lítt verið rannsakað hér á landi varpa niðurstöðurnar vonandi ljósi á skólagöngu þessa barnahóps og það getur verið framlag til að efla menntun þeirra. Með rannsókninni var leitast við að svara eftirfarandi spurningum: Hver var reynsla viðmælenda af fósturdvöl og skólagöngu? Hvernig var samvinna og samráði við börnin háttað í skólum þeirra?

Umgjörðin um skólagöngu fósturbarna

Barnaverndarstofa veitir barnaverndarnefndum liðsinni í fósturmálum en nefndirnar treysta mikið á fóstur sem úrræði fyrir börn. Þetta sést m.a. á fjölda ráðstafana miðað við aðrar aðgerðir á þeirra vegum (Barnaverndarstofa, 2014). Barnaverndarnefndir skulu búa börn undir viðskilnað frá foreldrum (Barnaverndarlög nr. 80/2002).

Einstaklingar teljast vera börn að 18 ára aldri en lögum samkvæmt þurfa börn við 15 ára aldur sjálf að samþykkja dvöl í fóstri. Fóstur er ýmist tímabundið eða varanlegt. Tímabundnu fóstri er beitt þegar ætla má að aðstæður batni og talið er að barn geti snúið aftur til foreldra sinna án verulegrar röskunar á högum þess. Barni skal komið í varanlegt fóstur ef ekki er talið unnt að bæta aðstæður þess með öðrum hætti (Reglugerð um fóstur nr. 804/2004). Fósturbörn eiga rétt á stuðningi frá barnaverndarnefnd, þau hafa andmælarétt og eiga rétt á talsmanni (Barnaverndarlög; Gilligan; 2000; nr. 80/2002).

Fósturforeldrar gegna skyldum forsjáraðila á meðan á fóstri stendur. Þeir eiga að tryggja góðan aðbúnað og uppeldi og hafa samskipti við utanaðkomandi aðila, svo sem skóla og fleiri (Lög um grunnskóla nr. 92/2008). Aðalatriðið er þó að fósturforeldrar og barn myndi góð tengsl, að barnið finni hlýju, stuðning og alúð. Rannsóknir sýna að fósturfjölskyldur þurfa stuðning frá starfslíði barnaverndar, ekki síst þar sem hegðun barnanna veldur þeim oft miklu álagi (Guðrún Kristinsdóttir, 2010). Stuðningur við fósturforeldra hefur jákvæð áhrif á árangur af fóstri og spornar við fósturrofi.

Nú á dögum er sums staðar ekki litið á fósturforeldra sem staðgengla foreldra heldur sem umönnunar- eða umsjónaraðila barns (e. carers).¹ Þá er litið á fósturdvölinu sem aðstoð við foreldra er ekki geta annast uppeldi barna sinna (Nutt, 2006).

Barnaverndaryfirvöld skulu leitast við að eiga góða samvinnu við börn sem þau hafa afskipti af og við skólastofnanir (Barnaverndarlög nr. 80/2002; Lög um grunnskóla nr. 91/2008). Grunnskólar eiga að stuðla að alhliða þroska og þátttöku barna í samvinnu við heimilin (Lög um grunnskóla nr. 91/2008). Kennarar og starfsmenn skóla eru ekki síst mikilvægir börnum sem búa við erfiðar aðstæður. Brýnt er að starfslið skóla liðsinni öllum börnum og hlúi að þeim í hvívetna (Nanna Þóra Andrésdóttir, 2014) og í ljósi þessa skal það áréttað að börn eiga rétt á að lifa án mismununar (Lög um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins nr. 19/2013).

Staða þekkingar

Skólaganga nær til allra grunnskólabarna og því er ljóst að aðstæður nemenda eru margvíslegar og viðbúið að sumir glími við erfiðleika enda njóta þeir sumir sérstaks stuðnings (Guðrún Kristinsdóttir, 2004, 2005; Sigríður Jónsdóttir, 1993).

Rannsóknir meðal fósturbarna á Íslandi eru örfáar. Þó að rannsókn Sigríðar Jónsdóttur (1993) sé komin nokkuð til ára sinna er hún mikilvæg í ljósi efnisins og þess af hve fáum athugunum er að taka. Sigríður kannaði hagi fósturbarna sem fóru í varanlegt fóstur á vegum Reykjavíkurborgar á tímabilinu 1971–1987 og leitaði til fósturforeldra sem tóku börn í fóstur á tímabilinu. Í ljós kom að þremur fjórðu hlutum barnanna gekk ásættanlega í skóla að mati fósturforeldra en tæplega fjórðungi þeirra mjög illa. Í tæpum 84% tilvika höfðu fósturforeldrar leitað eftir aðstoð vegna vanda barns, sem var yfirleitt fjölþættur. Atvinnumöguleikar þeirra sem ekki ljúka framhaldsmenntun eru oft bundnir við lágláunastörf. Þarna voru því vísbendingar um að það hallaði á skólagöngu fósturbarna. Vegna aldurs rannsóknarinnar er óvíst að hvaða leyti niðurstöður hennar endurspeglu nútímann en hún benti þó til þess að fósturbörn stæðu verr en önnur hvað menntun snerti.

Anni G. Haugen (2009) athugaði skriflegar áætlanir um meðferð barnaverndarmála og þátt foreldra og barna í gerð þeirra.² Algengt var að móðir skrifaði undir áætlun. Það viðhorf kom oft fram að samstarf skyldi haft við skóla, kennara, meðferðaraðila, heilsugæslu og fleiri. Þessir aðilar skrifuðu þó sjaldnast undir áætlanirnar. Barnið skrifaði sjaldan undir, en í því felst skuldbinding sem bendir til samráðs. Anni bendir á að barnaverndarstarfsmenn hafi verið gagnrýndir fyrir að vinna ekki nægilega með öðrum aðilum, svo sem skóla eða heilsugæslu.

Gallup kannaði fyrir hönd Barnaverndarstofu aðstæður barna í varanlegu fóstri og náðist til 91,4% af upphaflegu úrtaki eða 58 einstaklinga á árinu 2001. Flest barnanna voru enn í fóstri (Barnaverndarstofa, 2001). Tæplega 46% svarenda sögðu sér hafa liðið vel í fóstri, tæplega 13% að þeim hefði hvorki liðið vel né illa en tæp 42% að þeim hefði liðið illa. Ríflega 93% svarenda sögðu að þeim liði betur. Flestir, eða 88% þeirra sem sögðu líðan sína betri nú en þegar þeir fóru í fóstur, töldu að þeir væru verr staddir hefðu þeir ekki farið í fóstur. Á hinn bóginn taldi sléttur helmingur þeirra sem hvorki leið betur né verr að líðanin væri verri nú hefðu þeir ekki farið í fóstur.

Í mati svarenda á gæðum sambandsins við fósturforeldra annars vegar og kynforeldra hins vegar var ekki hægt að greina mikinn mun en þó greindu tæplega 11% frá slæmu sambandi við kynmóður. Helstu spurningar um skólagöngu og framtíð lutu að stuðningi fósturforeldra við nám, framtíðaráform og áhugamál. Fósturbörnunum fannst fósturforeldrarnir standa vel að þessu en nokkrum hluta þeirra fannst að stuðningur fósturforeldra væri ónógur.

Guðrún Kristinsdóttir (2004) rannsakaði reynslu ungs fólks af langtímafóstri. Þátttakendur voru 16 talsins, á aldrinum 17–29 ára, og við upphaf fósturs voru þeir eins til tólf ára gamlir. Fram kom margbreytileiki í frásögnum af lífi og skólagöngu (Guðrún Kristinsdóttir, 2005). Þeir sem voru ánægðir með lífið mátu mikils tengsl við fósturforeldra, aðstoð þeirra, stuðning og samveru. Aðrir töldu ytri aðstæður hafa verið ákjósanlegar en að þeir hefðu engu að síður verið kvíðnir, óruggir,

¹ Þess má geta að hugtakið foster carers leysti orðið foster parents af hólmi í Bretlandi fyrir allöngu.

Greinarhöfundar vita ekki til þess að slíkra hræringa hafi gætt hér á landi.

² Í 23. gr. barnaverndarlaga er kveðið á um skyldu barnaverndarnefnda til að gera skriflega áætlun ef könnun leiðir í ljós þörf á beitingu sérstakra úrræða. Á hún að kveða á um frekari meðferð máls (Barnaverndarlög nr. 80/2002). Meginreglan er að áætlun er samin í samvinnu við aðila máls, foreldra og börn, sem náð hafa 15 ára aldri, og í samráði við yngri börn eftir atvikum.

átt erfitt með að tengjast fósturforeldrunum og saknað kynforeldra sinna. Sumum ungmennanna gekk vel og leið vel í skóla. Námsstaða reyndist vera margbreytileg, allt frá því að vera góð eða afburðagóð til þess að börnin voru utangarðs og í sérkennslu. Nokkrum gekk vel félagslega en önnur höfðu orðið fyrir aðkasti og jafnvel einelti og misnotkun (Guðrún Kristinsdóttir, 2004). Tólf þeirra luku grunnskóla og níu héldu áfram í framhaldsskóla, sem fimm þeirra luku.

Viðmælendur í rannsókn Guðrúnar Kristinsdóttur (2004) töldu fóstur yfirleitt eiga rétt á sér en barnaverndarkerfið var þeim fjarlæggt. Þessir viðmælendur vildu að fósturbörn fengju beinan aðgang að viðtölum við fagmenn og þeir bentu á mikilvægi persónulegs stuðnings í skóla, sem var ekki til að dreifa. Ýmsar rannsóknir styðja það viðhorf að kennarar þurfi að fylgjast sérstaklega með þörfum og líðan fósturbarna (Guðrún Kristinsdóttir, 2005). Rannsókn Guðrúnar náði til fárra og gefur því ekki heildarmynd af aðstæðum fósturbarna. Þó má álykta að þessi fósturbörn hafi ekki fengið haldgóðan stuðning í skóla.

Erlendar rannsóknir hafa um langt skeið staðfest að fósturbörn standi almennt lakar að vígi hvað varðar nám og hegðun en jafnaldrar þeirra, jafnvel þegar leiðrétt hefur verið fyrir félags- og efnahagslegum álagsþáttum (Forsman og Vinnerljung, 2012). Á þetta bæði við um tímabundið og varanlegt fóstur. Þetta sést m.a. í norrænum og yfirlitsrannsóknum (e. meta-analyses) frá 2002 og frá árunum 1980–2008 (Egelund o.fl., 2009; Egelund og Hestbæk, 2003). Í niðurstöðum rannsókna í Skandinavíu og Bretlandi kemur fram að mun færri fósturbörn en aðrir jafnaldrar njóta kennslu í venjulegum grunnskóla. Í rannsókn Morgan (2005) taldi þriðjungur fósturforeldra að fósturbörn þörfuðust sérstakrar námsaðstoðar eða stuðningsfulltrúa.

Áhersla á að fósturforeldrar styðji heimanám fósturbarna hefur vaxið í ljósi rannsókna á námi þeirra (Griffiths, 2012). Framangreindar norrænar rannsóknir bentu yfirleitt ekki til framfara í námsárangri en O'Sullivan og Westerman (2007) sýndu aftur á móti fram á að fleiri ensk fósturbörn næðu lokaprófum en áður, enda höfðu stjórnvöld einsett sér að bæta námsárangur þeirra.

Jákvæður árangur fósturbarna í skóla tengist m.a. aldri barns þegar fóstur hefst og stöðugleika ráðstöfunarinnar. Athuganir sýna að virkur námsstuðningur skilar fósturbörnum góðum árangri (Davey og Pithouse 2008; Forsman og Vinnerljung, 2012; Vinnerljung o.fl., 2005). Börn sem fósturuð eru á fyrstu æviárum eiga sjaldnar í náms- og hegðunarerfiðleikum en þau sem fara eldri í fóstur (Tordön o.fl., 2014). Það kemur ekki á óvart að börnum sem eru fósturuð vegna hegðunarerfiðleika reiðir mun verr af en öðrum (Vinnerljung og Sallnäs, 2008). Það að sameinast kynfor- eldum fyrir unglingsaldur stuðlar líka að farsæld þeirra.

Framangreindar rannsóknir byggjast á stórum meginlegum úrtökum. Aðrar athuganir eru eigindlegar og taka til færri einstaklinga. Þar er rætt við fósturbörnin og óskir þeirra koma fram, líkt og gert var í rannsókninni sem þessi grein byggist á. Viðtalsrannsókn Martin og Jackson (2002) náði til 38 fósturbarna sem jafnframt voru talin afburðanámsmenn og var sérstök að því leyti. Beindust ráðleggingar barnanna til hins opinbera einkum að daglegu lífi. Þau sögðu m.a. að skólaganga væri flestum eðlileg reynsla og það ætti einnig að gilda fyrir fósturbörn. Heimsóknir barnaverndarstarfsfólks ættu ekki að fara fram á skólatíma, þar sem þær vektu eftirtekt. Fósturforeldrar ættu að fá stuðning vegna skólagöngunnar. Gera ætti ráð fyrir því að fósturbörn stundi nám að lágmarki til 18 ára aldurs. Ef þau héldu áfram í fóstri og framhaldsnámi þyrfti að styðja þau fjárhagslega og tilfinningalega. Hvetja þyrfti sérstaklega til þess að fósturbörn tækju þátt í skóla- og tólmstunda- starfi (Berridge, 2012; Gilligan, 2000; Hedin o.fl., 2011).

Hedin o.fl. (2011) inntu sautján sænsk fósturbörn á unglingsaldri eftir reynslu þeirra og viðhorfi til skóla. Fram kom að bættur námsárangur barnanna byggðist á því að þau skildu gildi námsárangurs og reglubundins lífs. Rannsakendur bentu í því sambandi á mikilvægi vel menntaðra fósturforeldra. Þessi rannsókn og athugun Martin og Jackson (2002) sýna að fósturbörn þrá að litid sé á þau sem „venjuleg“ en þeim er oft strítt og þau lögð í einelti. Hjá Egelund o.fl. (2009) sögðu fósturbörn frá áhugaleysi kennara og í umfangsmikilli könnun Morgan (2005) sagði einungis helmingur barnanna að þau myndu leita til kennara með alvarleg vandamál.

Rannsóknir sýna að líðan barna og unglinga í skóla skiptir sköpum um afdrif þeirra (Bern, 2007; Geddes, 2006). Ýmsar rannsóknir styðja það að kennarar þurfi að fylgjast sérstaklega með þörfum og líðan fósturbarna til að þeim farnist vel félagslega og tilfinningalega (Cameron o.fl., 2015; Egelund o.fl., 2009; Fletcher-Campbell, 2008; Guðrún Kristinsdóttir, 2005; Martin og Jackson, 2002).

Valdefling, samvinna og þátttaka

Eins og sagði í inngangi voru þrjú hugtök lögð til grundvallar í rannsókninni sem þessi grein byggist á, þ. e. valdefling, samvinna og þátttaka. Með þau að leiðarljósi var reynsla viðmælenda af fósturdvöl og skólagöngu athuguð. Hvernig var samvinna og samráði við þau háttað af hálfu skóla og fósturforeldra? Gátu þau haft áhrif á atriði sem skiptu þau máli og gátu þau eflst og styrkst sem einstaklingar?

Slettebø (2013) rannsakaði valdeflingu í rannsókn meðal fósturforeldra. Niðurstöður hans sýndu að þeir upplifðu valdaleysi í vistunarferlinu. Slettebø taldi að forsenda árangurs væri að fagmenn skildu samhengið milli þess vanda einstaklinga og samfélagsaðstæðna sem ylli mismunun. Valdefling miðar að jafnrétti minnihlutahópa, að bættri félagslegri stöðu og að því að styrkja sjálfsmynd og sjálfsvirðingu fólks (Thomas og Woods, 2007). Valdefling getur hjálpað einstaklingum og hópum til að öðlast áhrifavald, bætt aðstæður þeirra og gert þeim kleift að láta raddir sínar heyrast (Adams, 2008).

Lupton og Nixon (1999) ræddu um tvær stefnur í valdeflingu, leið samvinnu (e. partnership) og leið sem miðar að því að draga úr undirokun (e. anti-oppressive practice). Grundvallarmunurinn snertir möguleikann á tilfærslu valds. Í samvinnuleiðinni er samband aðila alltaf talið einkennast af valdamisvægi, þar sem að notendur séu háðir þjónustu sem þeir sækjast eftir. Hlutverk fagaðilans er þá að hámarka sjálfsákvörðunarrétt notenda með samvinnu. Þarna eru þó kerfislegar skorður sem leiða til þess að valdamisvægið helst þó að það hnikist eitthvað til. Þetta stafar af því að þjónustukerfin, þ.e. skóli og barnavernd, ákvarða forsendur samstarfsins en óskir notenda hafa minna vægi. Hin leiðin, þar sem reynt er að draga úr undirokun, miðar að því að koma á jafnræði. Um hríð hefur verið að ryðja sér til rúms notendamiðuð þjónusta, sem gerir ráð fyrir virkum notendum er geta mótað líf sitt og stefnu í velferðarþjónustu (Slettebø, 2013; Velferðarráðuneytið, 2004). Markmið samnings SP um réttindi barnsins byggjast á samvinnuleiðinni, sem getur skilað valdeflandi og jákvæðum árangri, þó með þeim takmörkunum sem að framan greinir (Lög um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins nr. 19/2013).

Lengi hefur verið rætt um skort á samvinnu við börn í barnaverndarstarfi, að sjónarmiða þeirra sé ekki leitað eða þau tekin til greina (Guðrún Kristinsdóttir, 1991). Samkvæmt nýlegum athugunum virðist enn þörf á að halda þeirri umræðu á lofti og á því að taka tillit til skoðana barna (Anni G. Haugen, 2009; Anni G. Haugen og Sigrún Y. Klörudóttir, 2015). Niðurstöður rannsókna benda til þess að góð samskipti starfsmanna félagsþjónustu, barnaverndar og skóla séu forsendur farsældar í fóstri. Allir þessir aðilar þurfi meiri þjálfun og upplýsingar um þær stofnanir sem koma að málefnum barna og veita þeim og fjölskyldum þeirra þjónustu. Á síðastliðnum tveimur til þremur áratugum hafa niðurstöður margra rannsókna staðfest gildi samráðs við fósturbörn fyrir liðan þeirra, daglegt líf og starf (Butler og Williamson, 1994; Cameron o.fl., 2015; Davey og Pithouse, 2008; Fletcher-Campbell, 2008; Gulbrandsen o.fl., 2012; Hill, 1999; Vis o.fl., 2011). Fóstri barns fylgir oft skólaganga fjarri upprunaheimili og gjarnan skólaskipti. Lágmarka þarf áhrif slíkra breytinga í samvinnu við fósturbörn og aðstandendur. Þar þarf barnavernd og starfslið skóla að styðja við aðlögun og veita börnunum virka athygli. Það er t.d. í samræmi við markmið sérþjónustu skóla að virkja hin þverfaglegu nemendaverndarráð grunnskóla sem starfa m.a. að því að leita lausna í námslegum og tilfinningalegum málefnum skólabarna (Reglugerð um sérfræðiþjónustu sveitarfélaga við leik- og grunnskóla og nemendaverndarráð í grunnskóla nr. 584/2010). Nýlega sýndi könnun, sem náði til allra grunnskóla landsins, að börnin sjálf komu sjaldan að umfjöllun um mál sín í ráðunum (Jóhanna Kr. Arnberg Gísladóttir o.fl., 2015).³

Skólastjórnendur töldu aldur og þroska nemenda og eðli mála helstu ástæðurnar. Börn sem barnaverndarnefndir hafa haft afskipti af hafa lengi kvartað undan skorti á upplýsingum og því að ráðstafanir sem snerta börnin séu ekki útskýrðar fyrir þeim. Þau hafa á hinn bóginn sýnt að þau hafa skoðanir á eigin vanda og aðstæðum og þau gefa ýmis ráð (Fern, 2014; Guðrún Kristinsdóttir, 2014; Hill, 1999; Thomas og O'Kane, 1998). Það að virkja börnin sjálf til þátttöku í ákvarðanatöku er ein tegund samvinnu (Alderson, 2004; Anni G. Haugen, 2009; Jóhanna K. G. Arnberg o.fl., 2015; Mayall, 2009). Miklu skiptir að þátttaka barna sé ekki til málamynda, þ.e. að tækifæri sem þau fá til að taka þátt í ákvörðunum snerti mikilvæg atriði í líf þeirra (Seim og Slettebø, 2010; Shier, 2001).

³ Um helmingur skólastjórnenda svaraði könnuninni (N=88).

Réttur barnsins er ein af grunnstoðum samnings SP um réttindi barnsins (Lög um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins/2013 nr. 19/2013). Með þátttöku er átt við hvort hlustað er á barnið, tillit tekið til skoðana þess, það haft með í ráðum og hvort það er stutt til að hafa frumkvæði (Shier, 2001). Þegar erfiðleikar steðja að, eins og í málefnum fósturbarna, þarf að skapa börnum og foreldrum tækifæri til að koma að ákvörðunum um eigin mál. Barnið þarf þá upplýsingar, áheyrn og stuðning í samfelldan tíma. Hér á landi skortir rannsóknir á aðild barna að ákvarðanatöku í vandmeðförnum málum en erlendis hefur verið bent á mikilvægi þess að fagmenn geri sér grein fyrir hæfni og þroska viðkomandi barna (Mossige og Backe-Hansen, 2013). Knorth (1998) og Munro (2008) segja að samskiptamátinn við ákvarðanatöku barna sé oft óhagstæður, skortur sé á tíma, það skorti að velferð barnanna sé tryggð og þau fái oft ófullnægjandi upplýsingar. Þetta eigi við hvort sem þau eru heima eða í fóstri. Stundum kann líka að vera óljóst hver skuli stíga fyrsta skrefið. Líta má til Svía í þessu samhengi, en þeir slá því föstu að barnaverndaryfirvöld þar hafi frumkvæðisskyldu í samvinnu við skólana (Socialstyrelsen, 2013).

Faglegur stuðningur hjálpar barninu að skilja aðstæður sínar og hann má veita með þátttökumiðuðum aðferðum (Fern, 2014). Samkvæmt Gulbrandsen o.fl. (2012) getur fagfólk þurft stuðning við að tileinka sér þátttökumiðaðar aðferðir og vinnuferla.

Aðferð

Viðtalsathugun

Rannsóknin er eigindleg, hálfstýrð (e. semi-structured) viðtalsathugun (Kvale og Brinkmann, 2009). Ekki er stefnt að alhæfingu, enda er það sjaldan markmið eigindlegra rannsókna (Silverman, 2010). Spurningarnar, sem byggðust á viðtalsvísi, lúta að reynslu fjögurra barna af skólagöngu og fósturdvöl og að upplifun fósturbarnanna af samvinnu skóla og barnaverndar um málefni þeirra, þar með talið hvort um var að ræða valdeflandi þátttöku. Gagna var aflað með viðtölum við börnin. Viðtölin voru afrituð orðrétt. Heildarfjöldi orða var um 55.000 orð.

Úrtak og þátttakendur

Haft var samband við 15 skólastjórnendur til að afla viðmælenda og svöruðu sex. Úrtaksskilyrði voru þau að reynsla barnanna af fósturdvöl næmi a.m.k. ári og að þau hefðu gengið í umræddan skóla. Ætlunin var að nota markmiðsúrtak, sem gerir rannsakanda kleift að velja markvisst þátttakendur sem búa yfir þeim eiginleikum eða reynslu sem hentar best til að lýsa rannsóknarefniinu (Silverman, 2010). Fimm skólastjórnendanna sögðu ekkert fósturbarn uppfylla skilyrðin. Fengust því fleiri viðmælendur með aðstoð annarra eða með veltiúrtaki. Rætt var við tvo drengi og tvær stúlkur á aldrinum 14–16 ára sem dvöldu í fóstri víðs vegar um landið. Þrjú voru enn í grunnskóla og eitt hafði nýlega lokið honum. Samband var haft við forsjáraðila, sem voru ýmist kyn- eða fósturforeldrar, um þátttökuna og gáfu fjórir leyfi fyrir viðtölum. Var rannsóknin kynnt fyrir forsjáraðilum sem leituðu til barnanna eftir samþykki en áhersla jafnframt lögð á að börnin hefðu sjálf val um þátttöku.

Viðtölin, þátttöku- og barnmiðuð aðferð

Vegna fjarlægðar gat rannsakandi yfirleitt ekki hitt barnið fyrirfram. Því reyndi hann að útskýra verkefnið vel áður en sjálft viðtalið hófst og fór milliliðalaust yfir skriflega samþykkið (Alderson, 2004; Guðrún Kristinsdóttir, 2004). Barninu var bent á að það mætti afturkalla samþykkið hvenær sem væri. Rætt var einu sinni við hvert barn frá 40 mínútum upp í tæpar þrjár klukkustundir, með hléum eftir þörfum. Börnin ákváðu stað og stund í samráði við forsjáraðila. Var það gert til að reyna að rétta af ólíka valdastöðu hins fullorðna og barnsins, sem getur reynt á hinn fullorðna rannsakanda (Guðrún Kristinsdóttir, 2004). Gætt var sérstaklega að málfari, orðskilningi og samskiptamáta og reynt að skapa þægilegt andrúmsloft.

Leitast var við að börnin hefðu sjálfðæmi um umræðuefni, í stað þess að rannsakandinn skipulegði samræðurnar í þaula. Börn eiga ýmislegt sameiginlegt með fullorðnum í því hvernig þau skilja og útskýra reynsluheim sinn en annað er ólíkt (Alderson, 2004; Thomas og O'Kane, 1998; Woodhead og Faulkner, 2000). Með hliðsjón af þátttökumiðaðri aðferð (e. participatory approach)

Mynd 1 kemur hér. Þátttökumiðuð gögn rannsóknarinnar

voru útbúin samræðuspjöld og voru fyrirmyndir sóttar í rannsókn Thomas og O’Kane (1998) með börnum í umsjá hins opinbera.

Þannig gátu börnin valið umræðuefni og rannsakandi fylgt frásögnum þeirra eftir. Slíkar aðferðir nýtast vel til að skyggast inn í reynsluheim barna og félagsleg tengsl í lífi þeirra. Börn tjá sig oft betur ef þau aðhafast eitthvað á meðan þau segja frá. Til að veita sjálfðæmi um svör var haft við höndina „Stopp-spjald“, svipað umferðarskilti, fyrir barnið til að nota ef það vildi ekki svara einstökum spurningum. Þetta er talið gagnast vel til að eyða kvíða (Kvale og Brinkmann, 2009; Thomas og O’Kane, 1998). Veitingar voru tiltækar og börnin fengu smágjöf í þakklætisskyni.

Eins og Kvale og Brinkmann (2009) benda á byrjar eigindleg gagnagreining jafnan í viðtalinu sjálfu með samhliða ígrundun rannsakanda og viðmælanda. Að viðtölunum loknum voru þau afrituð orðrétt ásamt minnisatriðum og lýsingum á hughrifum (Lichtman, 2010). Gögnin voru marglesin, lykluð og flokkuð og leitað að sameiginlegum þemum, auk þess að athuga hvað væri ólíkt. Að því loknu varð ljóst að meginþemun voru: Fóstrið og tengsl við foreldra og fósturforeldra; skólagangan; námið og námsefnið; kennararnir; tengsl við félag; erfiðleikar og hindranir; bak-hjarlar og stuðningur; fram-halds-nám og framtíðaráform og samvinna við skóla; samráð við börnin og þátttaka þeirra í ákvörðunum og hvort þau upplifðu valdeflingu.

Siðfræðileg atriði

Rannsóknin var tilkynnt tvisvar til Persónuverndar, leyfisnúmer var S6324/2014 og einnig S7403/2015 vegna langrar leitar að þátttakendum. Leitast var við að tryggja trúnað. Auðkennum og staðháttum var breytt og skólum voru valin heiti úr náttúru og dýralífi. Persónulegt samband myndaðist, sem er mikilvæg forsenda í eigindlegum viðtölum og ekki síst í frásögnum af erfiðum málefnum. Viðmót og samskipti voru hlýleg. Góð innsýn fékkst því í upplifun og reynslu viðmælanda.

Þátttakendur urðu færri en ráðgert var. Aðgengi reyndist erfitt, þar sem skólastjórar virtust hvorki hafa vilja né aðstöðu til milligöngu og það dró undirbúning á langinn. Fagaðilar bentu á flesta þátttakendur en slík milliganga kann að takmarka úrtakið (Anni G. Haugen, 2009). Rannsakandi gerir sér ljóst að hann hefur einnig áhrif með sínu vali. Annmarkar gátu tengst því hvaða foreldrar samþykktu þátttöku. Líklegt er að betra aðgengi fái að börnum þar sem allt gengur vel og foreldrar eiga ekki í erfiðum samskiptum við barnaverndaryfirvöld. Hitt kemur þó líka til greina, að þeir foreldrar og börn sem hafa sára reynslu af fóstri vilji koma henni á framfæri.

Niðurstöður

Í þessum kafla er byggt á frásögnum af uppvexti barnanna en ekki eingöngu af fósturinu. Gert er ráð fyrir því að upplifanir af fóstur og skólagöngu og af dvölinni í foreldrahúsum hafi áhrif hver á aðra og þetta endurspeglar í frásögnunum.

Fósturbörnin fjögur

Ungmennin sem tóku þátt í rannsókninni fengu nöfnin Orri, Lóa, Krummi og Assa. Þau voru í 9. og 10. bekk þegar viðtölin fóru fram en eitt þeirra hafði nýlega lokið 10. bekk.

Orri (14 ára) átti upphaflega heima höfuðborgarsvæðinu hjá foreldrum og eldri bræðrum. Hann hafði stundað nám í þremur grunnskólum í 1.–4. bekk og leið vel þar. Ástæður fóstursins virðast hafa verið erfiðar heimilisaðstæður en Orri vildi ekki ræða þær frekar. Frá fimm ára aldri fór hann í tímabundið fóstur til fósturforeldra sinna á sumrin. Hann var „sveitakrakki“ hjá þeim og fór svo í fóstur til þeirra 10 ára gamall, fyrst tímabundið í eitt ár en síðan í varanlegt fóstur. Orri líður vel og hann ber mikið traust til fósturforeldra sinna. Hann er í reglulegu sambandi við kynforeldra sína með aðstoð fósturmóður sinnar og ber sterkar tilfinningar til þeirra.

Lóa (15 ára) bjó hjá móður sinni í smábæ til 6 ára aldurs, þegar fjölskyldan flutti á höfuðborgarsvæðið. Mæðgurnar bjuggu lengst af einar. Hún átti stjúpföður um tíma en samband við kynföður er lítið. Í 2. bekk fór Lóa til ættingja úti á landi í kjölfar kynferðislegrar misnotkunar. Þær mæðgur settust fljótlega að þar. Lóa sótti þrjá skóla fyrstu tvö árin sín í skyldunámi og lýsir rótlausri skólagöngu og vináttuleit. Hún var í grunnskólanum í sínu bæjarfélagi í 3.–8. bekk en var strítt og löggð grimmilega í einelti. Eftir að hafa verið kynferðislega misnotuð í annað sinn á tólfta ári segist hún hafa orðið fyrir „áfalli“. Hún var greind með þunglyndi og kvíða, fór að fikta við vímuefni og skrúpaði langtímum saman í skólanum. Móðir hennar og yfirvöld stóðu saman að því að hún færi á annað fósturheimili í 9. bekk þar sem hún lauk 10. bekk. Lóa upplifði gang mála þannig að hún hefði verið þvinguð í fósturheimilið. Á tæplega tveimur árum var Lóa fósturuð fjórum sinnum hjá fjölskyldunni og fór þess á milli heim til reynslu en dvölin gekk ekki sem skyldi. Hún býr nú hjá móður.

Krummi (16 ára) bjó í bæjarfélagi ásamt móður og stjúpföður til 13 ára aldurs en foreldrar hans skildu þegar hann var á leikskólaaldri. Krummi hefur samband við föður sinn og bjó í eitt ár hjá honum þegar hann var í 4. bekk. Fljótlega fór Krummi að sýna erfiða hegðun í skóla og fékk greiningu um ADHD. Í 5.–7. bekk var hann farinn að stunda minni háttar afbrot og fikta við vímuefni og það ýtti undir að fjölskyldan flutti í dreifbýli. Eftir það upplifði Krummi mikla andlega vanlíðan, mætti stopult í skóla og var þá sendur, að eigin ósk og í samráði við móður sína, í ættingjafóstur í dreifbýli. Fósturvistin stóð í tæpt ár en ýmsir erfiðleikar leiddu til þess að fósturheimilið rofnaði og Krummi flutti aftur heim til móður sinnar og stjúpföður. Hann hafði þá verið greindur með mikinn kvíða og þunglyndi. Hann hefur gert þrjár sjálfsvígstílaunir.

Assa (14 ára) bjó hjá móður sinni í þéttbýli fram á áttunda aldursár en vegna erfiðra heimilisaðstæðna fór hún fyrst í fóstur á sveitaheimili, sem stóð í tvö ár. Því næst fór hún til annarra fósturforeldra í eitt ár en var aftur í stuttan tíma á fyrsta fósturheimilinu á meðan leitað var að nýju úrræði. Hún kom á núverandi fósturheimili 10 ára og er í varanlegu fóstur. Assa hefur hitt móður sína reglulega. Hún átti við hegðunarvanda að etja strax í leikskóla og var greind með ADHD og mótstöðuþrjósku-röskun á fyrstu árum grunnskólagöngunnar og með þunglyndi og kvíða sem unglingur. Össu líkar vel á fósturheimilinu og á þar góða vini. Í skólanum líður hún fyrir einelti og höfnun af hálfu bekkjarfélaga. Hún hefur leitað í nýjan félagahóp í öðru sveitarfélagi sem veitir henni stuðning.

Mismunandi líðan og aðstæður

Einstaklingarnir fjórir eru ólíkir og sama má segja um lífshlaup þeirra. Aldur við upphaf fóstursins spannaði frá fyrstu árum grunnskólans til 9. bekkjar. Orri og Assa voru fyrst fósturuð á aldrinum fimm til sjö ára, hafa dvalið á sama fósturheimili frá tíu ára aldri og voru í varanlegu fóstri þegar viðtölin fóru fram. Orri virðist vera í mestu jafnvægi og á að baki farsælustu fósturdvölinu.

Varanlega fósturið virðist hafa verið jákvæð reynsla fyrir Orra, þó að hann hafi ekki vitað fyrst hvers vegna hann var fósturaður. Fósturfjölskyldan býr í fallegu húsi og Orri á stórt og notalegt herbergi. Hann býr við reglufestu og góða umgengni og hefur mikinn áhuga á íþróttum, fjórhjólum og bifhjólum. Hann fær stuðning fósturforeldranna við heimanám og áhersla er lögð á menntun á heimilinu. Þó að Orri hefði í upphafi viljað dvelja hjá foreldrum sínum telur hann að fósturið hafi verið sér fyrir bestu. Fósturforeldrarnir hafa gætt þess að Orri haldi reglulegu sambandi við foreldra sína og fer hann og hittir þá á sex vikna fresti.

Assa er einnig komin í betri stöðu eftir fjögur fóstur hjá þremur fósturfjölskyldum. Hún segist hafa verið „vand-ræða-barn“ þegar hún var lítil og móðir hennar hafi ekkert ráðið við hana. Sumarið eftir annan bekk fór hún í tímabundið fóstur á sveitabæ sem var framlengt og stóð í tvö ár. Hún vissi ekki hvers vegna hún þurfti að dvelja þar áfram á þessum tíma en veit nú að það var vegna fjölskylduaðstæðna. Hún tengdist fyrstu fósturforeldrum sínum ekki traustum böndum og segist ekki hafa fundið neina „mömmuást“ hjá fyrstu fósturmóðurinni. Annað fósturheimili Össu var staðsett óravegu frá heimabyggð hennar. Össu leið ekki vel þar og hún segist hafa hegðað sér illa til að fósturforeldrarnir gæfust upp á henni. Samt finnst henni í aðra röndina að hún hefði átt að vera þakklátari fyrir fallega heimilið sem henni var búið hjá þeim. En henni leið ekki vel á kvöldin og hún grét sig alltaf í svefn, að eigin sögn. Fósturið stóð í ár og dregur hún reynsluna þannig saman: „Það var engin aðstaða þarna fyrir mig.“ Að þessu ári liðnu fór hún tímabundið aftur til fyrstu fósturforeldra sinna meðan leitað var að nýju fósturheimili. Nú er hún í varanlegu fóstri og búsett í dreifbýli. Hún býr við reglufestu og fær aðstoð við heimanám, einkum frá fósturmóður sinni. Hún hefur tengst fósturforeldrum sínum traustum böndum, kallar þau pabba og mömmu og segir að þetta hafi verið í fyrsta skipti sem hún „eignaðist pabba“. Hún vill ekki láta kalla sig fósturbarn.

Lóa og Krummi fóru í tímabundið fóstur á unglingsárunum; Krummi í tæplega eitt ár en Lóa í tæp tvö ár með hléum. Reynsla þeirra beggja af fósturinu er fremur neikvæð.

Þegar Lóa fór fyrst á fósturheimilið, við upphaf 9. bekkjar, upplifði hún þvingun og uppgjöf. Hún lýsti tilfinningalegum dofa og svartnætti og hugsaði með sér að hún yrði ekki lengi á heimilinu.

Rannsakandi: En hvernig tilfinning var síðan að fara á fósturheimilið?

Lóa: Ég var búin að gefast upp. Ég var hætt að finna fyrir tilfinningum. Ég var bara orðin dofin fyrir öllu. /.../ Ég var ekki kvíðin, ég var bara svona ... /.../ Ég hafði engar upplýsingar um hvernig ... hvernig þetta væri /.../ eða ég var ekkert búin að tala við fólkið [fósturforeldrana] /.../ ég vissi ekkert hvað þau hétu.

Hún hafði engar upplýsingar um fósturheimilið og segist ekki hafa vitað hvað fósturforeldrarnir hétu og lýsir tilfinningum sínum gagnvart þeim á hlutlausan hátt. Hún tengdist þeim ekki vel, leið ekki beint illa en fékk lítinn stuðning við heimanámið. Hún segir að hún hafi „ekkert á móti fólkinu“ og finnst frábært að heimsækja það eftir að fósturdvölinni lauk en bætir við að enginn taki því yfirleitt vel að vera sendur út af heimili sínu og á ókunnugan stað.

Krummi fór 14 ára gamall í ættingjafóstur. Fljótlega byrjuðu erfiðleikar, einkum af tvennum toga. Krummi, sem áður hafði fíktað við vímuefni, féll og fór að neyta vímuefna. Það olli ósætti og varð til þess að hann fékk skapofsakast, eins og hann orðar það sjálfur. Fósturfaðir hans og fósturbróðir þurftu að beita hann líkamlegri þvingun og kölluðu til lækni. Nokkru síðar var Krummi sakaður um kynferðislega misnotkun gagnvart jafnöldru sinni og var rekinn úr skólanum tímabundið. Þrátt fyrir erfiðleikana þykir Krumma vænt um fósturforeldra sína, sérstaklega fósturmóður sína sem alltaf hefur staðið með honum. Hún hjálpaði honum við heimanám þegar hann hafði eirð í sér til þess. Fósturforeldrarnir voru strangari en Krummi átti að venjast, t.d. í tengslum við þá sem hann fékk að umgangast. Það átti hann erfitt með að meðtaka og lýsir tilfinningunni þannig:

... það var rosa erfitt fyrir mig, fá ekki að gera neitt og fann svona mikið fyrir svona fangelsistilfinningu einhvern veginn, og fór í rosa uppreisn gegn þeim ... báðum, sko. (Krummi)

Krumma leið ekki nógu vel í fóstrinu og hann og móðir hans ákváðu í sameiningu að hann flytti heim. Krummi hefur lítið samband við fósturföður sinn en er í nokkru sambandi við fósturmóður sína.

Skólagangan

Líf barnanna hafði einkennst talsvert af flutningum og skólaskiptum eða svokölluðum reka (e. drift in care). Samanlagt höfðu þau stundað nám í 17 grunnskólum og hvert þeirra sótt 4–5 skóla frá upphafi skólagöngu. Í heildina höfðu þau byrjað í eða skipt um skóla 26 sinnum. Tafla 1 gefur í hnotskurn yfirlit um aldur, aldur við upphaf fósturs og skólagöngu.

Tafla 1. Aldur barns, aldur við fóstur, núverandi bekkur, fjöldi skóla og skólaskipti.

	Aldur nú	Aldur við fóstur	Bekkur þegar viðtal er tekið	Fjöldi skóla í heildina	Skólaskipti, upphaf skólagöngu með talið
Orri	14	10 (5*)	9	4	4
Lóa	15	14	10**	5	11
Krummi	16	15	10	4	6
Assa	14	8	9	4	5

*Orri fór í árlega sumardvöl á fósturheimili sitt frá fimm ára aldri.

**Lóa hafði nýlega lokið 10. bekk þegar viðtalið fór fram.

Orri átti árangursríkustu og ánægjulegustu skólagönguna og skipti sjaldnast um skóla. Námsárangur hans er á stöðugri uppleið og hið sama er að segja um vináttutengsl. Hann hefur verið í fjórum grunnskólum, þar af þremur þegar hann bjó á höfuðborgarsvæðinu hjá foreldrum sínum, sem skildu. Orri er í 9. bekk og hefur verið í sama skóla frá 10 ára aldri. Fóstursystir Orra hjálpaði honum að fóta sig í skólanum, en hún er á svipuðum aldri. Orri var í sérkennslu framan af en hefur lítið þurft á henni að halda undanfarin ár.

Orri talar vel um kennarana sína og telur námsefnið vera við hæfi. Hann veit ekki hvort hann er með einstaklingsnámskrá en sækir sérkennslutíma í stærðfræði og íslensku. Orri á það til að vera skapbráður og lenda í handalögmálum en hann er í meðferð hjá sálfræðingi sem hjálpar honum við að ná tökum á tilfinningunum. Hann hefur alltaf verið vinmargur og fær stundum félagi í heim sókn. Orri áformar að mennta sig og hann langar í iðnnám.

Lóa hefur ekki liðið vel í skóla og hefur lent í alvarlegum áföllum sem sett hafa mark sitt á skólagönguna. Hún hefur m.a. þjáðst vegna eineltis, þunglyndis og kvíða. Alvarlegustu áföllin sem hún nefnir tengjast kynferðislegri misnotkun; þetta voru tvö atvik sem áttu sér stað með nokkurra ára millibili. Í fyrsta skiptið var Lóa í fyrstu bekkjum grunnskólans en í síðara skiptið var hún á miðstigi. Fullorðnir karlmenn voru gerendur í báðum tilfellum. Lóa lýsir seinna skiptinu sem miklu áfalli og segir að þar með hafi hún „gefist upp“ og ekki getað einbeitt sér lengur að náminu. Að eigin sögn fékk hún litla aðstoð, svo sem sálfræðings og skóla, í kjölfar misnotkunarinnar. Hún leitaði stuðnings hjá nýjum vinum, fór að fikta við vímuefni og skrópaði í skólanum og það leiddi til þess að henni var ráðstafað í fóstur. Á tæplega tveimur árum fluttist Lóa fjórum sinnum á milli skólans í heimabyggð og skólans í nágrenni fósturheimilisins. Fyrsta skóladeginum þar lýsir hún á neikvæðan hátt:

Að koma þangað í fyrsta skiptið ... ég ... þetta var bara helvíti. /.../ Ég var ekki í góðu skapi /.../ og ég ímynda mér að flest fósturbörn sjái allt þannig ... (Lóa).

Skólinn tók þó vel á móti henni en hún segir að kvíði hafi sótt á sig og námið gekk illa. Þegar hún skipti sem örast um skóla upplifði hún stundum áhugaleysi kennaranna í heimabyggð, sérstaklega á námsbókunum og hvar hún væri stödd í náminu og kom fyrir að hún var látin hafa bækur sem hún var löngu búin með. Lóa dregur reynsluna svona saman:

Þetta er bara mjög mikið sem að ein lítil manneskja þarf, þú veist, að höndla. Bara að hoppa úr einhverju öðru umhverfi yfir í allt annað og búa í sveit og skipta um námsbækur (Lóa).

Krummi hefur sótt fjóra grunnskóla. Í 1.–3. bekk sótti hann grunnskóla í sinni heimabyggð en var í skóla á höfuðborgarsvæðinu í 4. bekk og bjó þá hjá föður sínum. Hann flutti aftur heim til móður sinnar og stjúpa í 5.–7. bekk og gekk í gamla skólann sinn. Þá flutti fjölskyldan landshorna á milli og settist að á sveitabæ. Þar sótti Krummi grunnskóla í 8. bekk en fór í fóstur í 9. bekk sem varð fjórði skólinn á grunnskólagöngu hans. Í 10. bekk flutti hann aftur heim í sveitina til móður sinnar og stjúpföður og lauk 10. bekk í grunnskólanum í sínu sveitarfélagi og leið nú betur þar en þegar hann var þar í 8. bekk.

Þótt hann hafi alltaf verið vinsæll meðal samnemenda og liðið vel félagslega hefur hann ekki sömu sögu að segja af náminu. Hann lýsir skólagöngu sinni þannig í hnotskurn:

Hún var bara hræðileg, held ég að það sé best að segja, ég fór að skrópa í 2. bekk /.../ og var ég rekinn úr tímum. /.../ Það eru algjör brjálæðisköst sem ég fæ og allir skít-hræddir við mig og eitthvað. Svo er ég með svaka kjaft og eitthvað ... (Krummi)

Assa lýsir skólagöngu sinni sem rússíbana og henni sóttist námið illa þar til hún kom á núverandi fósturheimili. Vegna námserfiðleika hefur hún alltaf notið sérkennslu. Hún gefur kennurum sínum ekki háa einkunn. Henni þykja þeir ekki áhugasamir um vinnuna en bætir við eftir nokkra umhugsun að það sé verið að hjálpa henni í skólanum, t.d. hvað varðar sjálfstjórn. Kennararnir hafa þó ekki hjálpað henni við að leysa úr eineltinu, sem fer m.a. fram með smáskilaboðum, hún kvíðir fyrir 10. bekk og segist oft hugsa um sjálfsvíg.

Ef frá eru taldir kennararnir í núverandi grunnskóla Orra, sem hann gefur að vissu leyti hlutlausa heildareinkunn, er ljóst af máli hinna þriggja að einstaka kennarar hafa stutt þau. Orri og Assa njóta sérkennslu, og hún fékkst takmörkuð fyrir Lóu, en Krummi fékk enga slíka í fósturinu. Í næsta kafla er lítið til þess hvernig gekk með samvinnu við börnin og hvort hún varð til að styrkja þau og efla.

Samvinna í lágmarki

Svo virðist sem fæstir starfsmenn skólanna hafi beitt valdeflandi aðferðum. Þær felast meðal annars í því að hlusta á börnin, upplýsa þau og ræða um nám þeirra og líðan, taka tillit til sjónarmiða þeirra í ákvörðunum um málefni þeirra og veita þeim athygli.

Orri man lítið eftir fundum með starfsmönnum barnaverndaraðila eða skólans og segir að full-oröna fólkið hafi séð um slíkt. Það kann að hafa verið erfitt fyrir Orra, sem var 10 ára þegar hann fór í fóstur, að gera greinarmun á öllu fólkinu sem kom að málum hans. Orri vissi hvorki ástæðuna fyrir fósturinu né minnst útskýringa á því. Hann rámar í að hafa samþykkt fóstrið með handabandi á fundi með félagsráðgjafanum og manni sem hann kallar Finn. Orri telur að útskýra hefði átt ástæður fyrir fósturinu þannig að hann skildi þær.

R: Hvað fannst þér á þessum tíma, þú ert bara 10 ára, skildirðu þetta allt?

Orri: Nei.

R: Heldur þú að það hefði verið hægt að útskýra það betur fyrir þér?

Orri: Já. En núna veit ég það, núna, sko.

Orri segist skilja tilhögun og ástæður fóstursins í dag, en fósturmóðir hans útskýrði þær fyrir honum, og telur hann að ráðstöfunin hafi verið sér fyrir bestu.

Lóa hefur greinilega búið við fátækt og nefnir svengd, skort á viðunandi klæðnaði og að engir peningar hafi verið til fyrir klippingu eða tannréttingum. Í síðasta skiptið sem hún fór á fósturheimilið segist hún hafa beðið um það, ekkert matarkyns var þá til á heimilinu. Lóa segist hafa fundið fyrir fordómum vegna skorts og sárnar það.

Þegar ég var í 6. bekk, þá man ég að ég átti ekkert annað en þínu þonsulitla hettupeysu sem náði kannski svona hingað /.../ og var í skítugri úlpu /.../ fólk dæmir aðra bara svo mikið með augunum /.../ Fólk sem dæmir þig mest fer í kirkju á hverjum einasta sunnudegi (Lóa).

Lóa sat oftast ein fundi með félagsráðgjafanum, sem hún vantroysti. Hún sýndi ótrúlega viðleitni til að leita sér upplýsinga um réttindi sín sem fósturbarn en án árangurs. Lóa bað fimm konur að gerast talsmenn sína en engin þeirra varð við bón hennar. Félagsráðgjafinn sagði að enginn væri nægilega kunnugur máli hennar til að geta gerst talsmaður.

Krummi hefur ekki góða reynslu af starfsmanni barnaverndarnefndar þar sem hann var í fóstri. Á því tímabili var hann sakaður um kynferðislega misnotkun gagnvart jafnöldru sinni en hann taldi að þau væru kærustupar. Málið lagðist afar þungt á hann. Það var tilkynnt og Krumma var vísað úr skóla tímabundið. Hann er sár út í félagsráðgjafann í Bergfurubyggð og telur hann hafa brotið á sér. Hann lýsir þessum samskiptum svona:

Síðan fer hún að spyrja mig: /.../ „já, og svo það sem fer á milli okkar, Krummi, þú veist að það fer ekkert lengra.“ Og ég: „nú, ber þér ekki skylda til þess að skrá?“ Og hún: „ég meina, ef það er ekki kynferðisbrot eða eitthvað þannig, þá ber mér ekkert skylda að gera það“ og /.../ég sagði henni frá lífinu mínu, strokinu og neyslunni og hvar ég gekk í skóla /.../. Og hún sagði bara „ókei“ og síðan allt í einu var málið mitt orðið miklu stærra ... þannig að hún laug að mér (Krummi).

Um stjúp föður stúlunnar sem kærði Krumma segir hann „hann bjó það [málið] til, sko.“ Stúlkan sá þó að sér að lokum og sendi Krumma fyrirgefningarbeiðni sem hann sýndi barnaverndarstarfsmanninum. Sá trúði ekki á sakleysi piltins, og það olli honum vonbrigðum, þar sem hann átti að vera hans „hjálpahönd“. Málinu lyktaði tæpu ári eftir að Krummi kom heim, með aðkomu starfsmanns barnaverndarnefndar, sem sagði: „ég fer í þetta,“ og málinu lauk farsællega.

Jú, jú, jú, ég var hreinsaður, málinu var lokað. /.../ Það var bara komist að niðurstöðu að þetta væri bull, allt uppspuni (Krummi).

Assa hefur ekki haft talsmann og man lítið eftir samskiptum við starfsmann barnaverndarnefndar frá því að hún var yngri. Hana rámar í fundi en hún man ekki hvort hún var ein eða með öðrum. Assa vissi t.d. ekki hvers vegna hún fór fyrst í fóstur og virðist félagsráðgjafanum ekki hafa tekist að útskýra það fyrir telpunni, en hún var þá 7–8 ára gömul. Og hún segir:

/.../ ég vissi ekkert hvað ég var að fara ... og ég fór í fóstur, bara, upp í sveit hjá Hvannabyggð, eða þar, fór í grunnskólann /.../ og var þar í tvö ár (Assa).

Hún fékk litla vitneskju um annað fósturheimilið og fór því út í óvissuna til hjóna óravegu frá hennar venjulega umhverfi. Assa minnst þess að fósturmóðir hennar hafi rekið henni kinnhest og fósturfaðir hennar, sem var viðstaddur, hafi ekki komið henni til hjálpar. Hún sagði félagsráðgjafanum sínum símleiðis að hún vildi ekki dvelja hjá þeim lengur. Þarna má álykta að stúlkan hafi sýnt mikinn kjark og hann kom henni til góða því að fóstrið rofnaði í kjölfarið. Ráðstöfun í varanlega fóstrið gekk hratt og vel og var hún mjög meðvituð um ferlið, en þar gegndu núverandi fósturforeldrar lykahlutverki, auk fagmanna.

Ekkert barnanna man eftir að hafa haft talsmann og þau vissu varla neitt um hlutverk hans nema hvað eitt þeirra, Assa, þá komin á unglingsaldur, hafði leitað eftir að fá slíkan aðila í lið með sér.

Um ræða

Reynsla barnanna af fósturdvöl og skólagöngu var í brennidepli í þessari viðtalsathugun. Spurningar lutu að upplifun þeirra af dvölinni í fósturinu, að aðstæðum þeirra og líðan, skólagöngu og þá m.a. að aðkomu kennara. Jafnframt var athugað hvort börnin hefðu haft tækifæri til samvinnu og þátttöku í ákvörðunum um mál sín hjá skóla og barnavernd. Hafa ber í huga að gögnin í þessari athugun byggjast einungis á viðtölum við fjögur börn og er því ekki hægt að alhæfa á grunni hennar. Þó gefa niðurstöðurnar innsýn í efnið og lýsa viðhorfum þessara barna.

Upplifun og líðan

Upplifun barnanna af fóstri var mismunandi. Fyrir Orra og Össu var fósturdvölin ánægjuleg, þótt upplifun stúlkunnar af fyrri ráðstöfunum væri slæm. Reynsla Krumma og Lóu var fremur neikvæð. Ekki er hægt að bera saman svo fá tilvik af mikilli dýpt en þarna ber m.a. að gæta að því að tvö börn, Assa og Orri, dvöldu samfelldast í fóstri. Þó að fóstur Orra væri í fyrstu kallað tímabundið þróaðist það yfir í samfellda dvöl frá 10 ára aldri. Ekkert barnanna fór í fóstur fyrr en við 10 ára aldur. Þá hafa börn skiljanlega mótast á margan hátt og það hefur áhrif á aðlögun og tengsl á nýjum dvalarstað. Krummi og Lóa voru í tímabundnu fóstri sem hófst seint, eða á unglingsárum, sem er viðkvæmur tími eins og alkunna er. Undirbúningur breytinga í lífinu er mikilvægur yfirleitt, og ekki síst þegar um svo veigamikinn atburð er að ræða sem fóstur. Það vekur því athygli að stúlkurnar tvær segjast hvorug hafa vitað hvert þær væru að fara! Þetta á við um Össu þegar hún fór í fyrstu fósturdvölinu og um Lóu þegar hún var unglingur. Lóa segist hvorki hafa vitað hvert hún var að fara né til hvaða fólks og virðist för hennar því hafa verið illa undirbúin. Á þessum tíma var rót á lífi Lóu þar sem hún dvaldi ýmist hjá móður sinni eða í fóstri. Það kemur því ekki á óvart að niðurstöður þessarar rannsóknar um áhrif stöðugleika í fósturdvöl samræmast ályktunum annarra (Christiansen o.fl., 2010; Guðrún Kristinsdóttir, 2004; Hedin o.fl., 2011; Schofield og Beek, 2009). Þó að málið sé margþætt eru samfella, stöðugleiki og þroski barnanna við ráðstöfun mikilvægir vísar sem segja til um afdrif þeirra í fóstri. Þetta birtist vel í máli Orra, en frásögn hans sýnir mörg einkenni góðra afdrifa. Hann treystir fósturforeldrunum og honum líður vel. Hann fékk haldgóða sérkennslu og sálfræðiviðtöl, áhersla var lögð á menntun hans og fósturforeldranir höfðu góðan bakgrunn til að styðja hann í námi. Hann á vini og áhugamál og er í sambandi við kynforeldra sína. Verra var þetta á hinn bóginn hjá Lóu sem lenti í mörgum flutningum og varð fyrir alvarlegum áföllum.

Bæði Assa og Krummi segjast hafa átt í erfiðleikum með hegðun sína, en Vinnerljung og Sallnäs (2008) sýndu fram á ótvíræð tengsl hegðunarvanda við vanlíðan barna í fóstri.

Meðal erfiðleika barnanna vekur þunglyndi og kvíði athygli. Umhyggja skiptir miklu máli og að hugað sé að „litlu hlutunum“, svo sem klæðnaði og almennri umhirðu. Þetta var ekki til staðar fyrir Lóu og neikvæð áhrif þess birtast greinilega í frásögn hennar sem lýsir efnislegri fátækt. Bæði hún og Assa hafa orðið fyrir stríðni og einelti í skóla sem veldur mikilli vanlíðan. Þannig urðu Krummi, Assa og Lóa öll fyrir áföllum sem geta valdið djúpstæðum áhrifum til frambúðar, sérstaklega þar sem þau fengu ekki aðstoð til að vinna úr þeim. Vitað er að fósturbörn þurfa oft aðstoð, svo sem regluleg viðtöl eða meðferð, sem dregur úr neikvæðum afleiðingum slíkra áfalla (Davey og Pit-house, 2008). Þessi þrjú börn lýstu líka ofbeldi sem þau urðu fyrir. Lóa, sem var tvisvar misnotuð kynferðislega, lýsti síðara skiptinu sem „áfalli“, en margvísleg neikvæð áhrif slíkra hremminga eru vel þekkt (Miller-Perrin og Perrin, 2007). Assa og Krummi vildu lítið gera úr ofbeldinu en fannst þau samt vera knúin til að segja frá reynslu sinni. Þekkt er að þeir sem verða fyrir slíku ofbeldi gera lítið úr því eða afsaka það (Guðrún Kristinsdóttir, Ingibjörg H. Harðardóttir og Margrét Ólafsdóttir, 2014). Aðlögun að ofbeldi á sér iðulega stað og fólk ásakar sig að ósekju, eins og Krummi, sem vildi taka atvikin á sig.

Mál Krumma sýndi alvarlegan trúnaðarbrest milli allra aðila og honum var m.a. vísað úr skóla. Sem betur fór kom annar starfsmaður síðar til skjalanna og drengurinn fékk uppreisn æru.

Skólagangan

Skólaganga meirihluta barnanna einkenndist af skólaskiptum og var neikvæð reynsla fyrir alla nema Orra. Ætla má að tíðir flutningar hafi aukið á streitu þeirra. Við slíkar aðstæður verður erfitt fyrir barnið að festa rætur. Þetta getur líka leitt til þess að aðilar sem koma að fósttrinunni og skólagöngunni grípi ekki til aðgerða en hugsu sem svo að barnið sé hvort sem er að fara fljótlega.

Þó að heildarmyndin sé dökk nefna börnin dæmi um stuðning og góðar móttökur í skóla. En niðurstöðurnar benda engu að síður til áhugaleysis kennara á námi barnanna, samanber Egelund o.fl. (2009), en stuðningur og hvatning er ein mikilvægasta forsenda þess að komast vel af (Ungar, 2011) og getur komið í veg fyrir vanda. Sláandi er að ekki var fylgst með námsstöðu Lóu í heimabyggð og hún m.a. látin hafa byrjendaefni í dönsku í 10. bekk þegar hún var komin miklu lengra. Slík vinnubrögð, sem kunna vera mistök, hafa yfirleitt verri áhrif þegar þau lenda á barni sem

verður fyrir hremmingum. Þetta ber vott um sambandsleysi við barnið og samræmist erlendum niðurstöðum þess efnis að algengt sé að fósturbörn telji sig ekki geta leitað til kennara með vandamál sín (Hedin o.fl., 2011; Morgan, 2005). Krummi fékk enga sérkennslu í fósturinu, sem hann hefði þó þurft. Ekki er hægt að skýra ástæðuna, hugsanlega vildi sveitarfélagið spara sér kostnað, en reynslan sýnir að mörg fósturbörn þurfa sérkennslu. Rannsóknir benda líka til þess að kennarar séu ósáttir við kröfur sem gerðar eru til skóla án aðgreiningar hér á landi og telji að komið sé að þölmörkum (Hermína Gunnarsdóttir, 2010). Þetta má ekki koma niður á nemendum og brýnt er að kennarar taki mið af rannsóknum sem staðfesta mikilvægi (góðra) kennara og skóla fyrir börn (Cameron o.fl., 2015; Gilligan, 1998; Nanna Þóra Andrésdóttir, 2014).

Rannsóknir sýna að stöðugleiki í fósturdvöl barns á unga aldri stuðlar bæði að betri líðan og samfelldri skólagöngu, hann eykur jafnvægi í námi og auðveldar félagatengsl (Davey og Pithouse, 2008; Egelund o.fl., 2009; Guðrún Kristinsdóttir, 2005; Vinnerljung o.fl., 2005). Berridge (2012) varar við því að skýra slakt námsgengi með lélegri upphafsstöðu barnanna eða sem orsakasamband. Hann ræðir um framfarir í námsstuðningi við fósturbörn í Bretlandi en telur að gera verði betur. Gæði fósturforeldra skipti sköpum og þeir þurfi að hafa menningarlegan bakgrunn og aðstæður til að styðja börnin í náminu og jafnframt þurfi fagaðilar að veita þeim aðstoð. Tregða hafi verið til að gera slíkar kröfur til fósturforeldra en það sé nauðsynlegt. Í ljósi okkar niðurstaðna vekur athygli að bæði O'Sullivan og Westerman (2007) og Goddard (2000) ræða um hættu samfara skólaskiptum. Berridge (2012) varar sérstaklega við þeim seint á skólagöngunni. Þó að dregið hafi úr brottvísunum verði að koma í veg fyrir aðra óformlega jöðrun (e. informal exclusion), sem gangi á snið við reglur og ógni öryggi barnanna. Þörfin fyrir öflugan stuðning við fósturforeldra kemur víða fram í rannsóknum (Guðrún Kristinsdóttir, 2010).

Skólarnir virðast hafa átt erfitt með að styðja vel við bakið á þeim börnum sem sóttu skóla í skamman tíma í senn, eins og Lóu og Krumma.

Við val á fósturheimili skal barnavernd bæði taka mið af þörfum barnsins fyrir sérstakan stuðning í námi og kennslu og af möguleikum skólanna í heimabyggð fósturheimilisins (Reglugerð um skólagöngu fósturbarna í grunnskólum nr. 547/2012). Ætla má að góður árangur sé bæði kominn undir nánu samstarfi skóla og barnaverndar og áhuga barna og foreldra.

Samvinna og samráð

Ein spurning okkar snerist um það hvort þátttakendurnir hefðu fengið tækifæri til samvinnu í samskiptunum við starfsmenn barnaverndarnefnda og skóla. Slíkt virðist hafa verið takmarkað, samanber frásögur af fundum og skólaskiptum. Í rannsókn Anni G. Haugen (2010) á samvinnu í barnavernd kemur fram að hún stuðlar að betri árangri í málum og er því mikilvæg. Þetta kemur líka fram í mörgum erlendum rannsóknum (Butler og Williamson, 1994; Cameron o.fl., 2015; Gulbrandsen o.fl., 2012). Rannsóknir hér á landi hafa sýnt að fósturbörnum þykir of lítið samráð vera haft við sig (Anni G. Haugen, 2009; Guðrún Kristinsdóttir, 2004). Athuganir á málsmeðferð í nemendaverndarráðum sýna að það virðist vera óalgengt að börn séu upplýst um umræðu um þau sjálf, hvað þá að fundað sé með þeim (Jóhanna Kr. Arnberg Gísladóttir o.fl., 2015). Yngri börnin, Assa og Orri, mundu lítið frá fundum. Assa og Lóa fengu litlar upplýsingar um fósturheimilin, eins og fram kom. Móðir Lóu og félagsráðgjafi ákváðu að senda hana í fóstur án samráðs við hana þegar hún var í 9. bekk. Það virðist hafa þyrmt yfir Lóu og hún komist í uppnám, henni fannst hún vera þvinguð til að fara, og það var sár reynsla.

Að lokum

Hér í lokin eru dregin fram nokkur mikilvæg atriði sem höfundar telja þörf á að vekja sérstaka athygli á. Erfitt reyndist að finna úrtak og gætti þar tregðu lykilaðila sem leiddi til þess að verkið dróst á langinn. Þetta bendir til óheppilegrar verndarhugsunar sem getur útilokað börn frá því að benda á mikilvæg atriði er varða aðstæður þeirra og afdrif (Guðrún Kristinsdóttir og Hervör A. Árnadóttir, 2015). Hugsanlega veldur það skekkju að forsjáraðilar og fagaðilar voru milliliðir við að útvega viðmælendur (Anni G. Haugen, 2009). Traust samband myndaðist í viðtölum, enda var lögð mikil vinna í undirbúning þeirra, m.a. við að útbúa samræðuspjöld og fleira til að örva frásagnir. Vonandi mun sú nýsköpun gagnast öðrum.

Skýr dæmi voru í þessari rannsókn um góða líðan og stuðning við börnin, bæði í fóstri og skóla. Fleiri dæmi voru þó um vanlíðan. Sumu svipar til umkvartana annarra fósturbarna um samráðsleysi (Butler og Williamson, 1994; Guðrún Kristinsdóttir, 2004; Hill, 1999; Thomas og O’Kane, 1998). Þetta er slæmt því að börn hafa margt til málanna að leggja þegar leitað er eftir því (Fern, 2014; Fern og Kristinsdóttir, 2011; Hill, 1999). Rannsóknir sýna líka jákvæð áhrif góðs námsárangurs, vellíðanar, góðs skólabrags og heildstæðra aðferða við úrlausnir á vanda í skólum (Cameron o.fl., 2015; Guðrún Kristinsdóttir og Nanna Kr. Christiansen, 2014).

Í þessari grein og viðar kemur fram að ýmsir samverkandi þættir, t.d. erfiðar fjölskylduáðstæður, lítil samvinna, reki (e. drift in care) í fóstri og takmarkað upplýsingastreymi milli aðila, leiða yfirleitt til slaks námsárangurs og lágs menntunarstigs fósturbarna (Egelund o.fl., 2009; Egelund og Hestbæk, 2003; Forsman og Vinnerljung, 2012). Góð samvinna milli skóla og barnaverndar stuðlar á hinn bóginn að gagnkvæmum skilningi á ábyrgð. Í sænskum úttektum stendur að stjórnendur og fagstéttir skóla og barnaverndar hafi frumkvæðisskyldur og er því slegið föstu að félagsþjónustan skuli hafa frumkvæði að slíkri samvinnu (Socialstyrelsen, 2013). Þetta er til eftirbreytni og mætti taka upp hér á landi. Spurningunni um samstarf skóla og barnaverndar má því svara þannig að þessir aðilar ættu að bæta það. Kennarar þurfa að átta sig betur á því hve mikilvægir þeir eru börnum í fóstri (Cameron o.fl., 2015; Fletcher-Campbell, 2008; Guðrún Kristinsdóttir, 2005; Martin og Jackson, 2002).

Börnin sem lentu í hremmingum virðast ekki hafa haft talsmann, sem er ein leið til valdeflingar og í raun lögvarinn réttur þeirra (Barnaverndarlög nr. 80/2002). Rétturinn til samráðs tengist möguleikum barna til þátttöku og það ætti að vera sjálfsagður hlutur að útskýra fósturráðstafanir fyrir börnum. Það kallar á að fagmenn séu færir um að beita haldgóðum aðferðum til að ræða við börn (Mossige og Backe-Hansen, 2013; Steinunn Bergmann, 2010). Þar reynir á skilning fagmannsins á samhenginu milli einstaklingsvanda og samfélagsaðstæðna sem oft segir til um árangur valdeflingar (Slettebø, 2013). Fósturbarn getur verið talsvert berskjaldað, samanber frásögn Össu um kinnhest fósturmóður hennar, þó að hún herði sig reyndar upp og segi félagsráðgjafa að hjá henni vilji hún ekki vera lengur. Ekkert er þó án undantekninga og nefna ber tvö dæmi um hlustun sem reyndust afgerandi, félagsráðgjafann í dæmi Össu og síðbúinn stuðning við Krumma þegar hann var borinn röngum sökum. Síðustu spurningu okkar um samráð og valdeflingu verður engu að síður svarað þannig að börnin, sem rannsóknin beindist að, höfðu lítil áhrif á aðstæður sínar. Skólakerfið þarf hafa til reiðu sérstök en sveigjanleg úrræði fyrir þau. Fósturbarn á ekki að vera eins og kría á steini, á eilífu flögri – alltaf að fara.

Heimildaskrá

Adams, R. (2008). *Empowerment, participation and social work*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Alderson, P. (2004). Ethics. Í S. Fraser, V. Lewis, S. Ding, M. Kellett og C. Robinson (ritstj.), *Doing research with children and young people* (bls. 81–112). London: Sage.

Anni G. Haugen. (2010). Samvinna í barnavernd: Sjórnarhorn starfsmanns. Í Halldór Sig. Guðmundsson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum XI* (bls. 1–8). Reykjavík: Félagsvísindadeild Háskóla Íslands.

Anni G. Haugen. (2009). Samvinna við gerð áætlana um meðferð máls í barnaverndarstarfi. Í Halldór Sigurður Guðmundsson og Silja Bára Ómarsdóttir (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum X* (bls. 21–29). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.

Anni G. Haugen og Sigrún Y. Klörudóttir. (2015). The involvement of family in child protection cases in Iceland. *Journal of Comparative Social Work*, 10(1), 1–19.

Barnaverndarlög nr. 80/2002.

Barnaverndarstofa. (2014). *Ársskýrsla 2012–2013*. Reykjavík: Höfundur.

Barnaverndarstofa. (2001). *Viðhorfsrannsókn Gallup*. Sótt af <http://www.bvs.is/files/file217.pdf>

- Berlin, M., Vinnerljung, B. og Hjern, A. (2011). School performance in primary school and psychosocial problems in young adulthood among care leavers from long term foster care. *Children and Youth Services Review*, 33, 2489–2487.
- Bern, R. H. (2007). *Child, family, school, community: Socialization and support*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Berridge, D. (2012). Educating children and young people in care: What have we learned? *Children and Youth Services Review*, 34, 1171–1175.
- Butler, I. og Williamson, H. (1994). *Children speak: Children, trauma and social work*. London: Longman.
- Cameron, C., Connelly, G. og Jackson, S. (2015). Caring schools. Í C. Cameron, G. Connelly og S. Jackson (ritstj.), *Educating children and young people in care: Learning placements and caring schools*, 136–152. London: Kingsley.
- Christiansen, Ø., Havik, T. og Anderssen, N. (2010). Arranging stability for children in long-term out- of-home care. *Children and Youth Services Review*, 32(7), 913–921. doi:10.1016/j.childyouth. 2010.03.002.
- Davey, D. og Pithouse, A. (2008). Schooling and looked after children: Exploring contexts and outcomes in Standard Attainment Tests (SATs). *Adoption and Fostering*, 32(3), 60–72.
- Egelund, T., Andersen, D., Hestbæk, A. D., Lausten, M., Knudsen, L., Fuglsang-Olsen, R. og Gerstoft, F. (2008). *Development and conditions for children placed into state out-of-home care*. Kaupmannahöfn: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Egelund, T., Christensen, P. S., Jakobsen T. B., Jensen, T. G. og Olsen, R. F. (2009). *Anbragte børn og unge: En forskningsoversigt*. Kaupmannahöfn: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Egelund, T. og Hestbæk, A. D. (2003). *Anbringelse af børn og unge uden for hjemmet: En forskningsoversigt*. Kaupmannahöfn: Socialforskningsinstituttet.
- Fern, E. (2014). Child-directed social work practice: Findings from an action research study conducted in Iceland. *British Journal of Social Work*, 44(5), 1110–1128.
- Fern, E. og Kristinsdóttir, G. (2011). Young people act as consultants in child-directed research: An action research study in Iceland. *Child and Family Social Work*, 16(3), 287–297.
- Fletcher-Campbell, F. (2008). Pupils who are in care: What can schools do? Í M. Baginsky (ritstj.), *Safeguarding children and schools* (bls. 57–67). London: Kingsley.
- Forsman, H. og Vinnerljung, B. (2012). Interventions aiming to improve school achievements of children in out-of-home care: A scoping review. *Children and Youth Services Review*, 34, 1084–1091.
- Geddes, H. (2006). *Attachment in the classroom: The links between children's early experience, emotional well-being and performance in school*. London: Worth.
- Gilligan, R. (2000). Adversity, resilience and young people: The protective value of positive school and spare time experiences. *Children & Society*, 14(1), 37–47.
- Gilligan, R. (1998). The importance of schools and teachers in child welfare. *Child and Family Social Work*, 3(1), 13–25.
- Goddard, J. (2000). The education of looked after children. *Child and Family Social Work*, 5(1), 79–86.
- Griffiths, R. (2012). The Letter Club: An account of a postal club to raise the achievement of children aged 7 to 13 in foster care. *Children and Youth Services Review*, 34(6), 1101–1106.

Guðrún Kristinsdóttir. (2014). Ráðleggingar barna til annarra barna um viðbrögð við ofbeldi á heimili: Viðauki I. Í Guðrún Kristinsdóttir (ritstj.) *Ofbeldi á heimili: Með augum barna* (bls. 275–276). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Guðrún Kristinsdóttir. (2010). „Þurfti alla okkar athygli til að byrja með“: Þörf fósturforeldra fyrir stuðning. Í Þórhildur Línadal (ritstj.), *Heiðursrit: Ármann Snævarr 1919–2010* (bls. 127–146). Reykjavík: Codex.

Guðrún Kristinsdóttir. (2005). Hvernig var í skólanum? Reynsla fósturbarna af skólagöngu. *Glæður – Tímarit sérkennara*, 15(1), 26–32.

Guðrún Kristinsdóttir. (2004). *Ég hef verið mjög sátt við að vera í fóstri en ... : Um reynslu ungs fólks af fóstri*. Ritróð 2. Reykjavík: Barnaverndarstofa.

Guðrún Kristinsdóttir. (1991). *Child welfare and professionalization*. Umeå: University of Umeå.

Guðrún Kristinsdóttir og Hervör Alma Árnadóttir. (2015). Hliðvörður, hvert er hlutverk þitt? *Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun*. Sótt af <http://netla.hi.is/greinar/2015/ryn/002.pdf>

Guðrún Kristinsdóttir, Ingibjörg H. Harðardóttir og Margrét Ólafsdóttir. (2014). Leiðir fram á veg: Spyrjum og hlustum. Í Guðrún Kristinsdóttir (ritstj.), *Ofbeldi á heimili: Með augum barna* (bls. 233–273). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Guðrún Kristinsdóttir og Nanna Kr. Christiansen. (2014). *Ofbeldi gegn börnum: Hlutverk skóla: Handbók fyrir starfsfólk*. Námsgagnastofnun: Reykjavík.

Gulbrandsen, L. M., Seim, S. og Ulvik, O. S. (2012). Barns rett til deltakelse i barnevernet: Samspil og meningsarbeid. *Sosiologi i dag*, 42(3–4). Sótt af <https://oda.hio.no/jspui/handle/10642/1606>

Hedin, L., Höjer, I. og Brunnberg, E. (2011). Why one goes to school: What school means to young people entering foster care. *Child and Family Social Work*, 16(1), 43–51.

Hermína Gunnarsdóttir. (2010). Kennarinn í skóla án aðgreiningar: Áhrifavaldar á hugmyndir og skilning íslenskra og hollenskra grunnskólakennara. *Ráðstefnurit Netlu – Menntakvika 2010*. Sótt af <http://skemman.is/stream/get/1946/7803/20396/1/013.pdf>

Hill, M. (1999). What's the problem? Who can help? The perspectives of children and young people on their well-being and on helping professionals. *Journal of Social Work Practice*, 13(2), 135–145.

Jóhanna Kr. Arnberg Gísladóttir, Guðrún Kristinsdóttir og Amalía Björnsdóttir. (2015). „Voruð þið að tala um mig?“ Nemendavernd í grunnskólum. *Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun*. Sótt af <http://netla.hi.is/greinar/2015/ryn/006.pdf>

Knorth, E. J. (1998). You can't always get what you want ... : A selective review of studies on child placement and decision-making. *International Journal of Child and Family Welfare*, 3(2), 115–134.

Kvale, S. og Brinkmann, S. (2009). *Learning the craft of qualitative research interviewing*. Los Angeles: Sage.

Lichtman, M. (2010). *Qualitative research in education: A user's guide*. Los Angeles: Sage.

Lipscomb, S. T. og Pears, K. C. (2011). Patterns and predictors of early care and education for children in foster care. *Children and Youth Services Review*, 33, 2303–2311.

Lupton, C. og Nixon, P. (1999). *Empowering Practice: A critical appraisal of the family group conference approach*. Bristol: Policy Press.

Lög um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins nr. 19/2013.

Lög um grunnskóla nr. 92/2008.

- Martin, Y. P. og Jackson S. (2002). Educational success for children in public care: Advice from a group of high achievers. *Child and Family Social Work*, 7(2), 121–130.
- Mayall, B. (2009). *Towards a sociology for childhood: Thinking from children's lives* (4. útg.). London: Open University Press.
- Miller-Perrin, C. L. og Perrin, R. D. (2007). *Child Maltreatment: An Introduction*. London: Sage.
- Morgan, R. (2005). *Being fostered: A national survey of the views of foster children, foster carers, and birth parents about foster care*. Newcastle, England: The Children's Rights Team.
- Mossige, S. og Backe-Hansen, E. (2013). For sensitivt for ungdom. Í H. Fossheim, J. Holen og H. Ingigerd (ritstj.), *Barn i forskning* (bls. 43–71). Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Munro, E. (2008). Lessons from research on decision-making. Í D. Lindsey og A. Shlonsky (ritstj.), *Child welfare research: Advances for practice and policy* (bls. 194–200). New York: Oxford University Press.
- Nanna Þóra Andrésdóttir. (2014). Griðastaður frá ofbeldinu: Líðan unglinga í skóla. Í Guðrún Kristinsdóttir (ritstj.), *Ofbeldi á heimili: Með augun barna* (bls. 169–189). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Nutt, L. (2006). *The lives of foster carers: Private sacrifices, public restrictions*. London: Routledge.
- O'Sullivan, A. og Westerman, R. (2007). Closing the Gap: Investigating the barriers to educational achievement for looked after children. *Adoption and Fostering*, 31(1). London: British Agencies for Adoption and Fostering.
- Reglugerð um fóstur nr. 804/2004.
- Reglugerð um sérfræðipjónustu sveitarfélaga við leik- og grunnskóla og nemendaverndarráð í grunnskólum nr. 584/2010.
- Reglugerð um skólagöngu fósturbarna í grunnskólum nr. 547/2012.
- Schofield, G. og Beek, M. (2009). Growing up in foster care: Providing a secure base through adolescence. *Child and Family Social Work*, 14(3), 255–266. <http://doi:10.1111/j.1365-2206.2008.00592.x>
- Seim, S. og Slettebø, T. (2010). Collective participation in child services: Partnership or tokenism? *European Journal of Social Work*, 14(4), 497–512.
- Shier, H. (2001). Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations. *Children and Society*, 15(2), 107–117.
- Sigríður Jónsdóttir. (1993). *Fósturbörn: Börn sem fara í varanlegt fóstur á vegum Barnaverndarnefndar Reykjavíkurborgar á árunum 1971–1987*. Reykjavík: Félagsmálastofnun Reykjavíkurborgar.
- Silverman, D. (2010). *Doing qualitative research: A practical handbook*. London: Sage.
- Slettebø, T. (2013). Partnership with parents of children in care: A study of collective user participation in child protection services. *British Journal of Social Work*, 43, 579–595.
- Socialstyrelsen. (2013). *Samverka för barns bästa – en vägledning om barns behov av insatser från flera aktörer*. Svíþjóð: Socialstyrelsen, Västerås.
- Steinunn Bergmann (ritstj.). (2010). *Talaðu við mig! - Leiðbeiningar um samtöl barnaverndarstarfsmanna við börn*. Reykjavík: Barnaverndarstofa.
- Thomas, D. og Woods, H. (2007). *Working with people with learning disabilities: Theory and practice*. London: Kingsley.

Thomas, N. og O’Kane, C. (1998). The ethics of participatory research with children. *Children and Society*, 12, 336–348. <http://doi: 10.1111/j.1099-0860.1998.tb00090.xxx>

Tordön, R., Vinnerljung, B. og Axelsson, U. (2014). Improving foster children’s school performance: A replication of the Helsingborg study. *Adoption and fostering*, 38(1), 37–48.

Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience: Addressing the contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1), 1–17.

Velferðarráðuneytið (2004). *Skýrsla um hlutdeild notenda í einstaklingsmiðaðri félagslegri þjónustu* (þýðing unnin í september 2005 á vegum Félagsmálaráðuneytis, Heilbrigðis- og tryggingamálaráðuneytis og Velferðarsviðs Reykjavíkurborgar). Sótt af https://www.velferdarraduneyti.is/media/ritogskyrslur2011/Notendasamrad_thytt_2005.pdf

Vinnerljung, B. og Sallnäs, M. (2008). Into adulthood: A follow-up study of 718 youths who were placed in out-of-home-care during their teens. *Journal of Child and Family Social Work*, 13, 144–155.

Vinnerljung, B., Öman, M. og Gunnarson, T. (2005). Educational attainments of former child welfare clients: A Swedish national cohort study. *International Journal of Social Welfare*, 14, 265–276.

Vis, S. A., Strandbu, A., Holtan, A., og Thomas, N. (2011). Participation and health: A research review of child participation in planning and decision-making. *Child and Family Social Work*, 16(3), 325–335. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2206.2010.00743.x>.

Woodhead, M. og Faulkner, D. (2000). Subjects, objects or participants? Í P. Christensen og A. James (ritstj.), *Research with children: Perspectives and practices* (bls. 9–35). London: Routledge Falmer.

Um höfunda

Guðrún Kristinsdóttir (gkristd@hi.is) er prófessor emerita í menntunarfræðum við Háskóla Íslands og Associate Fellow við University of Warwick í Englandi. Rannsóknir hennar beinast einkum að hag og aðstæðum barna og meðal annars að fóstri barna. Bókin *Ofbeldi á heimili: Með augum barna, sem Guðrún ritstýrði, hlaut Fjöruverðlaunin 2015 og verðlaun Hagþenkis, félags höfunda fræðiriti og kennslugagna, 2015*. Guðrún átti frumkvæði að stofnun Samtaka um rannsóknir í félagsráðgjöf, Ís-Forsa, og er stofnfélagi Rannsóknarstofu í bernsku- og æskulýðsfræðum – BÆR, og er þar í stjórn. Guðrún hefur lengi tekið þátt í alþjóðlegu rannsóknarsamstarfi. Hún situr í ritstjórn tímaritsins Nordic Social Work Research. Hún vinnur áfram að rannsóknum á heimilisofbeldi og nú með áherslu á reynslu karla og feðrun.

Áslaug Berta Guttormsdóttir (asla@simnet.is) er kennari og sérkennari við Reykholaskóla, þar sem hún gegndi jafnframt starfi skólastjóra frá 2003–2007. Hún lauk B.Ed gráðu frá Kennaraháskóla Íslands árið 1990, Dipl.Ed gráðu í sérkennslufræðum árið 2001 og M.A. gráðu í Uppeldis- og menntunarfræðum með áherslu á sérkennslufræði haustið 2015 frá Háskóla Íslands. Hún situr í Velferðarnefnd Stranda og Reykhóla og er varamaður í Barnaverndarnefnd Húnaþings vestra og Stranda frá 2014. Rannsóknin sem þessi grein byggist á var liður í meistaranámi hennar.

Efnisorð

Fóstur barna, skólaganga, samvinna, valdefling, þátttaka.

About the authors

Guðrún Kristinsdóttir (gkristd@hi.is) is professor emerita in educational studies at the University of Iceland (UI), an Associate Fellow at University of Warwick in England and accredited specialist in child protection social work. Her main research areas are conditions and well-being of children and she also studied foster care. Her latest book *Violence at home: Children's views and perspectives* which Kristinsdóttir edited was in 2015 awarded the 'Fjöruverðlaunin', a women's literature prize and the book award of Hagþenkir, the Association of Non-fiction and Educational Writers. Kristinsdóttir is a founding member and was the first chair of the Icelandic Social Work Research Association, Ís-Forsa, and of the Centre for Childhood and Youth Studies at UI where she is a board member. Kristinsdóttir participates widely in international research collaboration. She is an editorial member of the journal *Nordic Social Work Research*. She is continuing research on domestic violence, now focusing on masculinity and fathering.

Áslaug Berta Guttormsdóttir (asla@simnet.is) is a teacher and special education teacher in Reykþólar, where she was headmaster from 2003-2007. Áslaug finished her B.Ed. degree from the University of Education in 1990, a Dipl.Ed. in special education from the University of Iceland in 2001 and a M.A. degree in education and teaching studies with specialization in special education from the University of Iceland in 2015. She is a board member in the Social Welfare Committee of Strandir and Reykþólar and a deputy in the Child Protection Committee of Húnaþing vestra and Strandir from 2014. This research was conducted in partial fulfilment of her Master's degree.

Key words

Children in foster care, schooling, cooperation, empowerment, participation

Áslaug B. Guttormsdóttir og Guðrún Kristinsdóttir. (2017).
Fósturbarn eins og kría á steini– reynsla barna af fóstri og skólagöngu
Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun. Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
Sótt af <http://netla.hi.is/greinar/2017/ryn/09>